

Átalakuló világ

Minden fontosabb annál, ami mindennél fontosabb

Amint egyre jobban átlátjuk a létünket fenyegető katasztrófák összefüggéseit, annál inkább érezzük a késztetést, hogy mindennapi, aktuális dolgokkal foglalkozunk helyettük – a megnyugtató, édes tudatlanság állapotában. De egyre nehezebb letagadni azokat a globális krízisjeleket, amelyeket Magyarországon és a nagyvilágban tapasztalunk.

Homo fragilis

Az ember öntudattal bíró lény, és ez nagyon nagy érték, ám az ára is hatalmas: az elmúlás okozta örök félelem. A tudat, hogy ami született, az meg is hal. Ez az elnyomott félelem kényszeríti az elménket a kapaszkodót jelentő múltba és a reményt nyújtó jövőbe. Mert a legtöbb ember hisz az értelmes, egyre jobba és szebbé váló jövőben. Abban a generációkon átívelő ígéretben, hogy a gyermekeire jobb élet vár majd. De ennek a végére értünk.

Itt az ideje elgondolkodnunk annak a lehetőségén, hogy elkéstünk a teljes bolygót érintő környezeti katasztrófa elhárításával, és az minden következményével együtt eljön, még a ma élő emberek életében. Pontosítsunk: a hetven év alatti korosztályok mindegyikének életében. Elvesztettük az irányítást, de talán soha nem is volt a kezünkben. Ez a hatalmas veszély létében fenyegeti az emberiséget. Ez nem jelenti, hogy mindenki és minden elpusztul. De a világunk, ahogyan eddig ismertük, a felismerhetetlenségig átalakul.

Miután elfogadtuk a környezetünk összeomlásának lehetőségét, mi marad számunkra? Hová leszünk a magunk, családunk és tágabb közösségünk jövőképe nélkül? Hol találjuk meg a tudatunk egészséges létezéséhez szükséges értelmet az életünkben? Mindennél természetesebb, hogy amennyiben az embert, különösen, ha szülő is, miután számol a fenti lehetőséggel, elfogja a kétségbeesés, kínozza a szorongás, elönti a bánat. Lényegében gyszor, még ha nincs is ennek tudatában. A lehetőségeket, amiket elmulasztott, az éveket, amelyeket nem élhet meg, és a hozzá legközelebb állókat, ahogy átérzi a félelmet és a fájdalmat, ami rájuk vár, ahogy a körülöttük lévő világ összeomlik.

A Földanyát nem kell félteni, megrázza magát, öngyógyító (immunválasza már beindult), s ha kell, pihen félmillió évet. Ő rendben lesz. De a természet alkotóelemei,

a növények, az állatok már rendkívüli módon megsínylik, és tömegesen tűnnek el. Az a lény lesz legkevésbé képes alkalmazkodni a változásokhoz, amelyik okozta: az ember. És elsősorban az emberiség által teremtett mesterséges világ. Személyes és kollektív szintű változásokat magában foglaló, mélyreható alkalmazkodásra van szükség, amely segíthet, hogy felkészüljünk társadalmaink éghajlatváltozás okozta összeomlására, és hogy ezzel a tudattal együtt tudjunk élni. Olyan, megvalósítható tervre, amely nem hitegeti az embereket azzal a feltételezéssel, hogy jelenlegi gazdasági, társadalmi és politikai rendszereink kellően rugalmasak, hogy alkalmazkodjanak a hatalmas kihívásokhoz, és így változatlanul fennmaradjanak.

A társadalmi összeomlás megkezdődött, fokozatosan vagy hirtelen, de véget vet azoknak az öröknek hitt, valójában fenntarthatatlanul működtetett rendszereknek és értékeknek, mint az élelmiszer-, víz- és energiaellátás, biztonság, lakhatás, állam, erkölcs, esélyegyenlőség. Az embertömeg nem képes túllépni a saját árnyékán, és nehéz körülmények között különösen alkalmatlan magasabb értékek védelmezésére. A folyamat elkerülhetetlen, mert az emberiség nem tud elég gyorsan, elég sokat tenni ahhoz, hogy fenntartsa és megóvja víz- és élelmiszer-ellátását a környezeti hatásoktól.

Akik elfogadják, hogy a komplex társadalmak összeomlásának valószínűsége egyre nő, ők alkotják majd azokat az első közösségeket, akik tudják: nem maradt mára fontosabb feladat, mint a felkészülés. A cél pedig nem lehet más, mint enyhíteni az összeomlás okozta testi és lelki károkat. Ez a krízisre adott közösségi szintű válasz lényege, és nem az, hogy egyesek a barlangjaikban tovább élnek majd túl, mint mások.

Változások kora

A fenyegető valóság fokozatosan bontja ki magát, és arra mutat, hogy nagyon közel lehetünk ahhoz a ponthoz, ahonnan a jelenlegi életmódunk rendkívül távolinak tűnik majd. Azonban a problémahalmaz nem egyetlen nagy, katasztrófális esemény formájában sújt majd le ránk a jövőben, hanem már benne élünk. Ez lett a valóságunk. Lesznek olyan nagy, mérföldkönek számító események, amelyek eszünkbe juttatják, merre is tartunk, de a nukleáris világháborút leszámítva kevés az esélye annak, hogy

bekövetkezik olyan globális esemény, amely kezdetét jelentheti az átmenetnek, amely valódivá tenné számunkra a változást, és rávenne minket arra, hogy másképpen gondolkodjunk és cselekedjünk az életünkkel kapcsolatban.

A körülményeink egyre romlanak, de az egyének szempontjából nézve mindig csak kicsit, és nem egyszerre, egyetlen, drasztikus átalakulással. Így a környezetünk összeomlása még csak növekvő háttérzajt jelent, de az egyre szélsőségesebb események már a mindennapok részévé váltak. Daniel Pauly írta le a halászoknál megfigyelhető „változó alapvonal szindróma” nevű jelenséget. Ha egy halfajtát száz év alatt fokozatosan a teljes kihalásig halásznak egy adott területen, akkor ilyen időtávon drámai a változás, de ezt egyetlen halászgeneráció sem éli át közvetlenül. Minden nemzedék csak azt tapasztalja meg, hogy a hal az akkor ismert mennyiségben van jelen. Azt látják, hogy mire visszavonulnak, már csökkent a számuk ahhoz képest, amikor elkezdték, de a következő nemzedéknek már ez a csökkent mennyiség számít normálisnak. Tehát senki nem tapasztalja meg közvetlenül az egész folyamatot a halbőségtől a kipusztulásig, de még csak akkora változást sem él meg senki, amiért tenni akarna ellene. Általánosságban generációs amnéziának nevezik azt, hogy minden nemzedék a saját körülményeit tekinti természetesnek.

A következő harminc év valószínűleg folyamatos, megszokott létünket lassan felörlő katasztrófára hasonlít majd: hozzá fogunk szokni minden új sokkhoz, a brutalitás és az új normalitás egyes formáihoz, míg egy nap felnézve a képernyőinkről új, sötét korban találjuk magunkat – fel-

téve, hogy nem vagyunk már ott. Mert bármi lesz is a kiemetele a következő időszaknak, akár sikerül gyors és radikális társadalmi változás során lemondanunk a fosszilis üzemanyagokról, és megpróbáljuk kordában tartani az éghajlatváltozást, akár (valószínűbb forgatókönyvként) az egyre kezelhetlenebb krízisek sora vet véget a fosszilis kapitalista civilizációnak, de annak az életmódnak, amelyet mi jó életként ismerünk, vége lesz.

Melyek jövőbeli ábrándképeink? A folyamatos gazdasági növekedés, a végtelennek gondolt technológiai fejlődés, az a globális piac, amely képes kielégíteni a legkülönfélébb, burjánzó fogyasztói vágyakat. Ilyen a korlátlan lehetőség, hogy könnyedén nagy távolságra utazzunk, az egész éves mezőgazdasági bőség, a végtelen mennyiségben rendelkezésre álló szintetikus anyagok, amelyekből olcsó, jó minőségű termékek lesznek, a légkondicionált környezetek, az emberi élvezet számára fenntartott vadon, a tengerparti és hegyvidéki nyaralások. De ilyen a jobb élet gyermekeink számára, a biztonság a természeti katasztrófák elől, a bőséges, tiszta víz, az otthonok, autók, földek és más javak bőséges tulajdonlása, az emberi szabadság, amit úgy értünk, hogy megválaszthatod, hol élsz, kit szeretsz, ki vagy te és miben hiszel. És végül a stabil klíma, amely biztonságos háttérként szolgál életünkhöz.

Ha látjuk az egyre szélsőségesebbé váló tömeges megmozdulásokat a világ nagyvárosaiban, akkor egy dolgot ne tévesszünk szem elől: a várható kockázatok és az ezekből fakadó események közül lényegében még semmi nem következett be. Van víz- és energiaellátás, kapható – viszonylag olcsón – élelmiszer a boltokban, van közbizton-

Környezet-
szennyezés
Ghánában,
2018
Fotó: Muntaka
Chasant
© Wikimedia
Commons

ság, nem omlott össze a bankrendszer, létezik és igen magas színvonalú az egészségügyi ellátás.

Tehát amikor azt látjuk, hogy emberek tömegei mennek az utcákra, mert elégedetlenek a sorsukkal, és úgy fejezik ki, hogy törnek, zúznak, gyújtogatnak, akkor töprengjünk el azon, mi várható majd abban az esetben, amikor az említett katasztrófák bekövetkeznek. Mit várhatunk majd akkor embertársaink jelentős tömegeitől, amikor nem lesz mit enniük, és a „szellempénz”, amiről azt gondolták, hogy az övék, nem áll többé a rendelkezésükre?

És végül: van-e fogalmunk a mostanság átéltek alapján arról, mennyire közel is lehet jelenlegi életünkhöz mindez?

Rendszerszintű összeomlás

Ebben az összefüggésben az összeomlás olyan jelentős, negatív irányú változást jelent, amely folyamat során egy már létező, bonyolultabb összetettségű szintről egy sokkal egyszerűbb állapot felé mozdul el egy rendszer. Ez különböző területeken eltérően mehet végbe: rendezetten vagy zűrzavarosan, tervezetten vagy spontán. Nem szükségszerűen hozza magával az emberi faj kipusztulását, és – mint említettem – nem feltétlenül jelent egyszeri, hirtelen, globális léptékű eseményt. Sőt, minél inkább elnyúlik, annál inkább válik hanyatlássá.

Összeomlásokon Jared Diamond az emberi népesség méretének és/vagy politikai/gazdasági/társadalmi összetettségének drasztikus csökkenését érti jelentős területen, hosszabb időre. Az összeomlásnak gyorsnak kell lennie, tehát legfeljebb néhány évtized alatt bekövetkeznie, és a társadalmi/gazdasági/politikai rendszer jelentős felbomlásával járnia. A kevésbé súlyos következményekkel járó vagy hosszabb ideig elnyúló folyamatokat hanyatlásnak kell tekintenünk. Az összeomlás/hanyatlás jelei: alacsonyabb társadalmi rétegzettség és differenciálódás; az egyének, csoportok és egyes területek kisebb gazdasági és foglalkozások szerinti specializációja; csökkenő szintű központosított ellenőrzés, ami a különféle gazdasági és politikai csoportok kisebb mértékű szabályozása és integrációja az elit részéről. Ilyen a viselkedésnormák és ezek betartásának, illetve betartatásának visszaszorulása; egyre kevesebb beruházás a civilizáció meghatározó elemeibe, mint építészet, művészet, irodalom; távolodás a központi részek és a perifériák között; az erőforrások egyenetlenebb és csökkenő szintű elosztása, illetve megosztása, kereskedelme és újraelosztása; alacsonyabb koordináció és szerveződés a személyek és csoportok között; az egy adott politikai egységbe integrált területek csökkenése.

Joseph Tainter szerint egy társadalom összeomlása akkor következik be, amikor összetett és érett társadalmi/gazdasági/politikai rendszerei gyorsan és általánosan fel-

bomlanak. Az „érett” kifejezés fontos. Arra utal, hogy az összeomlás szélén álló társadalom, már több mint egy-két generáción át az összetettségnek ezen a szintjén áll, vagy legalábbis ebbe az irányba halad.

Az összeomlás öt szakasza

Az összeomlás minden szakasza okoz megfigyelhető változásokat a környezetben, ezek fokozatosak lehetnek, míg a mentális fordulat meglehetősen gyors. Általános kulturális jelenség, hogy (talán egy bolondot leszámítva) senki nem akar az utolsó bolond lenni, aki még elhisz egy hazugságot.

Pénzügyi összeomlás. A „szokásos üzletmenetbe” vetett hit elvész. A múlt eseményei alapján már nem tűnik kiszámíthatónak a jövő, így a kockázatok kezelése és a pénzügyi eszközök garantálása ellehetetlenül. A pénzügyintézetek fizetése képtelenné válnak, a megtakarítások elvesznek, a tőke elérhetetlenné válik.

Gazdasági összeomlás. A „piac mindenhatóságába” vetett hit elvész. A pénz leértékelődik és/vagy nehezen elérhetővé válik, az árukat felhalmozzák, az import- és kiskereskedelmi láncok felbomlanak, és az alapvető szükségletek széles körű hiánya válik általánossá.

Politikai összeomlás. Az „állami gondoskodásba” vetett hit elvész. Mivel a hiány enyhítésére és az alapvető szükségletek biztosítására tett hivatalos kísérletek nem járnak sikerrel, a politikai intézmények elveszítik legitimitásukat és relevanciájukat.

Társadalmi összeomlás. Az „embertársaid gondoskodásába” vetett hit elvész. A helyi karitatív szervezetek vagy egyéb csoportok, amelyek az állam kiesése után keletkezett vákuumot hivatottak betölteni, az erőforrások

Atombombateszt Bikini szigetén, 1946
Fotó:
San Diego Air and Space Museum Archive
© Wikimedia Commons

szűkössége és az egyre terjedő konfliktusok miatt ellehetetlenülnek.

Kulturális összeomlás. Az „emberiség jóságába” vetett hit is múlttá válik. Az emberek fokozatosan elveszítik a kedvességre, nagylelkűségre, figyelmességre, őszinteségre, együttérzésre és szeretetre való képességüket. A nagyobb közösségek felbomlanak, és családok, illetve egyének küzdenek a szűkülő erőforrásokért. Új vezérelvé a „halj meg te ma, hogy én élhessek holnap” válik.

Sokan úgy látják, hogy az első komoly válsághullám után lényegében az összeomlás következik. Ezzel szemben valószínű, hogy a krízist szakaszos és részleges felépülés követi, majd újabb, mélyebb válságok sora, és ez a ciklus újra és újra ismétlődik. Ezért nem lehet eredményes az összeomlás lehetőségét egyetlen paraméter mentén vizsgálni. Hiszen az összeomlás folyamat, nem pedig esemény. Az ipari civilizáció összeomlása jó ideje zajlik körülöttünk, és azután is tart majd, hogy már egyikünk sem lesz életben.

Az összeomlás különböző embereknél más-más időpontban következhet be. Valójában sohasem lehetünk teljesen biztosak abban, hogy világszinten megtörtént-e vagy sem. Ám azt, hogy minket, a családunkat, az otthonunkat érintette-e, tudni fogjuk. Az összkép néha csak jóval később, történelmi távlatból állhat össze. Egyénileg nem tudhatjuk, ténylegesen mi történt a világban, csoportként pedig nem tudunk megegyezni egy közös válaszban sem.

Tehát a folyamatok rendkívüli összetettsége és a lehetséges forgatókönyvek széles skálája miatt ez nem egy pontosan meghatározható esemény. William Gibson szerint „az összeomlás már elérkezett, csupán nem elég egyértelmű még mindenki számára”. Annyi bizonyos: az ökológiai összeomlás már zajlik, és drasztikusan érinti a Föld számos életformáját. De sokaknak ez egyelőre csak kisebb kényelmetlenséget jelent, mások talán még észre sem vették a körülöttük történő eseményeket.

Elkerülhetetlen?

Széles körben vitatott az összeomlás elkerülhetetlensége. Hiszen nehéz megítélni annak lehetőségét, hogy az emberek képesek-e vagy szándékukban áll-e változtatni azon tudatos vagy öntudatlan viselkedésükön, amely előre kiszámítható eredményre vezet. De kijelenthető, hogy az összeomlás mindenképpen elkerülhetetlen, amennyiben a jelenleg zajló folyamatok érdemben nem változnak, vagyis az emberiség az eddigi pályáján halad tovább. Annak képessége, hogy elképzeljük az elkerülhetlent vagy a roppant valószínűt, abban rejlik, hogy megértjük-e az összeomlás lehetőségét és azt a számos tényezőt, amely ide vezetett.

A globális ipari civilizáció közeli összeomlásának igazolásához két dolgot kell bizonyítani. Az első a fosszilis tüzelőanyagok, ipari, mezőgazdasági és egyéb nyersanyagok, az édesvíz, a termőtalaj végeessége, valamint annak bemutatása, hogy ezen erőforrások közül sok már túl van a mindenkori kiaknázási csúcson, vagy hamarosan eléri azt. A második annak bizonyítása, hogy ezek az erőforrások túl szűkösek ahhoz, hogy lehetővé tegyék a folyamatos bővülésre alapozott globális ipari gazdaság növekedését, ezért a lehetséges végeredmény sokkal inkább összeomlás, mint lassú és folyamatos hanyatlás, amely évszázadokig folytatódhat anélkül, hogy egyértelmű történelmi végponthoz érne.

A Föld fizikailag véges, önszabályzó organikus, komplex rendszer, amelyben az emberiség, mint alrendszer, feladja együttműködő és alkalmazkodó stratégiáját, kiiktatja a szabályozó folyamatok egy részét, és folyamatosan exponenciális növekedésre törekszik a többi élőlény erőforrásainak felhasználásával. Azonban a felszámolt biológiai visszacsatolásokat, szabályozókat nem helyettesítettük etikai, racionális alapú társadalmi szabályozókkal.

A kezdeti dinamikus egyensúlyi állapot ezért fokozatosan felborult, amit csak egyre több befektetett energia árán lehet ellensúlyozni. Amikor az exponenciális növekedés eléri az erőforráskészletek határait, a rendszer összeomlik, majd átrendeződik, és ezzel új ciklus kezdődik. Ez belátható időn belül megtörténik, mert a „fejlődési zsákutca” végére értünk.

Mivel a potenciális összeomlás következményei rendszerszintűek, a nemzetállamok képtelenek ezeket határaikon belül kezelni. Az ökológiai és erőforráskrisziskölcsönhatásba lép a fennálló társadalmi és gazdasági folyamatokkal, például az egyenlőtlenséggel, így fokozza azok mértékét és súlyosbítja a hatásait. Szélsőséges esetben a környezeti összeomlás akár az emberi rendszerek katasztrofális, gyors és fékezhetetlen összeomlását is előidézheti, amikor a gazdasági, társadalmi és politikai sokkhatások a globálisan összekapcsolt összes emberi rendszeren végigsöpörnek majd. Így tehát fokozott rugalmassággal kell felkészülnünk a társadalom minden területét (az infrastruktúrát, a piacokat, a politikai folyamatokat, a társadalmi összetartást és a globális együttműködést) érintő környezeti összeomlás következményeire. Hiszen nem változtathatunk meg mindent, amivel szembekerülünk. Viszont semmin sem változtathatunk, amivel nem nézünk szembe.

A megbékélés folyamata

Az összeomlás közeledő valóságával megbirkózni folyamatos feladat. Az információ feldolgozása és mentális egészségünk megőrzése e folyamat során kritikus jelen-

tőségű, mivel a szorongás és a depresszió megjelenése természetes reakció. Amikor a kibontakozó globális világ megértéséről van szó, úgy tűnik, hogy mindannyian elférünk valahol a tudatosság folytonossága mentén, amelyet öt szakaszra oszthatunk:

Édes tudatlanság

Ezen a ponton nem léteznek alapvető problémák, csupán az emberi természet és viselkedés néhány olyan jelensége, amely a megfelelő módon orvosolható. Az emberek, akik ebben a szakaszban élnek az életüket, hajlamosak boldog közönnyel élni, „valóban” fontos dolgokon bosszankodni vagy éppen örvendezni.

A komoly probléma felismerése

Legyen szó éghajlatváltozásról, túlnépesedésről, környezetszennyezésről, energiaválságról vagy társadalmi igazságtalanságról, az adott probléma teljesen eluralja az embert. Ebben a szakaszban az illető általában lelkes aktivistává válik, és hangját hallatva kampányol egy ügy érdekében, miközben többnyire közönyös más problémákkal szemben.

Számos probléma tudatosulása

Amint az emberek különböző témákkal kapcsolatban több meggyőző információval szembesülnek, érthetőbbé

válik számukra az összetettség léptéke és jelentősége. E ponton megjelenik a problémák fontossági sorrendjének dilemmája, aszerint, hogy mennyire súlyos, illetve közeli. Az emberek ebben a szakaszban telítődhetnek: hajlamosak, hogy ne ismerjenek fel és fogadjanak el új problémákat. Például, ha valaki elkötelezett a társadalmi igazságtalanság és az éghajlatváltozás elleni harc mellett, nem ismeri fel az erőforrások kimerülésének problémáját. Úgy érezheti, a problémák halmaza már így is elég összetett, és minden új aggály csak csökkenti az erőfeszítés eredményességét, amelyet a „legfontosabb probléma” megoldására kell összpontosítani.

A számos probléma összefüggésének tudatosulása

Annak belátása, hogy az egyik probléma megoldására tett erőfeszítés súlyosbíthatja a problémát egy másik területen, a széles látókörű, rendszerszintű gondolkodás kezdetét jelenti. Ugyancsak ezt az átmenetet jelzi, ha a helyzetet nem csupán létező problémák halmazának, hanem szükségszerű következményekre vezető ok-okozati összefüggések folyamatának látja az ember. Ez az a pont, ahol először szembesülhet annak lehetőségével, hogy talán nincs megnyugtató megoldás. Akik a felismerés és a tudatosulás e pontján állnak, hajlamosak hasonló gondolkodású emberekkel körbevenni magukat, hogy kicseréljék ismeretei-

Kilátás egy műanyag szeméttel borított strandra Santa Luzia szigetén, Zöld-foki Köztársaság 2021
Fotó: Victor Rault © Wikimedia Commons

ket és jobban megértsék a folyamatokat. Ezek a csoportosulások jellemzően kicsik, egyrészt, mert a személyes párbeszéd elengedhetetlen az ismeretszerzés ilyen mélységeihez, másrészt nagyon kevesen vannak, akik már eljutottak az összefüggések megértésének erre a szintjére.

Annak felismerése, hogy a folyamatok az élet minden területét érintik

Ez magában foglalja mindazt, amit és ahogyan teszünk, a kapcsolatunkat egymással és a többi élőlényvel vagy Földünk fizikai valóságával. Innentől kezdve mindezek ismeretében döntünk közös ügyeinkről. Az elkerülő „megoldás” is más értelmet nyer, nem lesz, mert nem lehet többé központi kérdés.

*

Azok számára, akik a felismerés legutolsó szintjére érkeztek, a depresszió valódi kockázatot jelent. Végül is egész életünk során azt tanultuk: a holnap reménye abban rej-

lik, hogy ma képesek vagyunk megoldani a problémáinkat. Ha eltűnik az emberi találékonyság, amely képes lenne kiemelni minket szorult helyzetünkéből, a remény lehetősége úgy tűnhet el, mint a gyertyaláng fénye, amelyet a kétségbeesés fullasztó sötétsége válthat fel.

Hogy ki miként birkózik meg a kétségbeeséssel, személyes dolog. Ám úgy tűnik, hogy jellemzően két utat követünk, hogy megbékülhessünk a helyzettel. Ezek nem zárják ki egymást, sőt a legtöbben a kettő valamely egyével élünk majd. Ezt nagyban meghatározza a lelki és szellemi érettség, ahogy az ember személyisége is. Cselekvő vagy szemlélő típus. Felkészül és alkalmazkodik, vagy megbékél és elfogad. Hiszen bárki szabadon hozhat az életével kapcsolatban döntést – kevésbé, ha szülő –, és az nem jó vagy rossz, hanem az övé. De ezt felelőséggel csak akkor teheti, ha szembenézett a valósággal.

Ahogy az idő halad, egyre aggasztóbb folyamatok bontakoznak ki a szemünk előtt, és mind többen kérnek tanácsot. Sorsdöntővé válhat, hogy hányan lesznek, akik támaszt jelentenek a másoknak.

A JÁNLOTT IRODALOM

- ALEXANDER, Samuel – FLOYD, Joshua: *Carbon Civilization and the Energy Descent Future*. Melbourne, Simplicity Institute, 2018
- BARDI, Ugo: *Before the Collapse. A Guide to the Other Side of the Growth*. Cham, Springer Nature, 2020
- BARDI, Ugo: *The Seneca Effect. Why Growth is Slow but Collapse is Rapid?* Cham, Springer Nature, 2017
- BENDELL, Jem: *Breaking Together. A Freedom-Loving Response to Collapse*. Bristol, Good Works, 2023
- BENDELL, Jem: *Deep Adaptation. Navigating the Realities of Climate Chaos*. Cambridge, Polity Press, 2021
- DIAMOND, Jared: *Collapse. How Societies Choose to Fail or to Succeed*. New York, Penguin Group, 2005
- GOODELL, Jeff: *The Water Will Come. Rising Seas, Sinking Cities, and the Remaking of the Civilized World*. New York, Little Brown and Company, 2017
- HEINBERG, Richard: *Afterburn. Society Beyond Fossil Fuels*. Gabriola Island, New Society Publishers, 2015
- HEINBERG, Richard: *The Party's Over. Oil, War, and the Fate of Industrial Societies*. Gabriola Island, New Society Publishers, 2005
- HIGGS, Kerry: *Collision Course. Endless Growth on a Finite Planet*. Cambridge, MIT Press, 2014
- JAMAIL, Dahr: *The End of Ice. Bearing Witness and Finding Meaning in the Path of Climate Disruption*. New York, The New Press, 2019
- KLARE, Michael T.: *Resource Wars. The New Landscape of Global Conflict*. New York, Owl Books, 2002
- MANNING, Richard: *Against the Grain. How Agriculture Hijacked Civilization*. New York, North Point Press, 2005
- MEADOWS, Donella – RANDERS, Jorgen – MEADOWS, Dennis: *Limits to Growth. The 30-Year Update*. Vermont, Chelsea Green Publishing Company, 2004
- MOORE, Jason W.: *Anthropocene or Capitalocene? Nature, History and the Crisis of Capitalism*. Oakland, PM Press, 2016
- ORLOV, Dmitry: *The Five Stages of Collapse. Survivor's Toolkit*. Gabriola Island, New Society Publishers, 2013
- SERVIGNE, Pablo – STEVENS, Raphaël – CHAPELLE Gauthier: *Another End of the World is Possible*. Cambridge, Polity Press, 2021
- SERVIGNE, Pablo – STEVENS, Raphaël: *How Everything Can Collapse? A Manual for Our Times*. Cambridge, Polity Press, 2020
- SWAN, Shanna: *Count Down*. New York, Scribner, 2020
- TAINTER, Joseph A.: *The Collapse of Complex Societies*. Cambridge, Cambridge University Press, 1988
- WELZER, Harald: *Climate Wars. What People Will Be Killed For in the 21st Century?* Cambridge, Polity Press, 2012
- ZEHNER, Ozzie: *Green Illusions. The Dirty Secrets of Clean Energy and the Future of Environmentalism*. Lincoln, University of Nebraska Press, 2012